Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде 2002 жылы 3-мамырда тіркеліп, №2904-Ж куәлік берілген

ҚАЗАҚ ТАРИХЫ

Ай сайын шығатын республикалық ғылыми-әдістемелік журнал

Меншік иесі – "Қазақ тарихы" ЖШС

№1 (178), ҚАҢТАР 2020 жыл

1993 жылдың шілде айынан бастап шығады

БАС РЕДАКТОР – Әбділдабек САЛЫҚБАЙ

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР – Нұргүл ҚАСЫМҚЫЗЫ

АҚЫЛДАСТАР АЛҚАСЫ:

Х.Әбжанов, М.Қойгелдиев, Т.Омарбеков, – *т.ғ.д. акад.;* **Б.Аяған, Ә.Мұқтар** – *т.ғ.д., проф.;* **Д.Сәтбай, С.Сымағұлова, Ұ.Ысмағұлов** – *т.ғ.д. доц.;* **Н.Әлімбай, А.Жұмаділ, Ж.Әшірбекова, М.Ноғайбаева, Д.Салқынбек, Қ.Құнапина** – *т.ғ.к., доц.;* **С.Дүйсен** – *п.ғ.к.,* **Қ.Қарамандаев** – *тарихшы-зерттеуші.*

* * *

С.Әбішқызы – *тұңғыш бас редактор.* **Б.Матекова –** *ұстаз-әдіскер.* **Ш.Таңмамбетова, Г.Серікбаева, С.Ишебаева** – *озат ұстаздар.*

Басуға 13.01.2020 ж. жіберілді.
Пішімі 84 х 108 1/16.
Шартты б.т. – 4. Офсетті басылым. Бағасы келісімді.
Таралымы – 1500.
Индексі – 75748.
Тапсырысы –

Редакцияда беттеліп-қатталып, "Акимбаев" ЖК-де басылды.

Ғылыми-теориялық мақала авторлары орысша, ағылшынша түйін және магистранттар тарихшы докторлардан жазбаша пікір ұсынуға міндетті. Мақаланың ғылыми нақтылығына, тілінің жатықтығына автор жауапты.

Ал ұстаздар жұрналға 1 жылға толық жазылған түбіртегінің көшірмесін салуы қажет. *Авторлардың байлам-тұжырымдары редакция көзқарасымен сәйкеспеуі де мүмкін. Көшіріп басылса не пайдаланылса, сілтеме жасалуы тиіс.*

МАЗМҰНЫ

Ғылыми зерттеулер мен танымдық мақалалар

Ақбота Бексейітова, Айым Әлібекова. Еуразиялық дала өркениеті 2
Назым Бүкірбаева. Қазақ жүздерінің шығу тарихынан 4
Сейітқали Дүйсен. Далалық ордалар туралы 9
Өтеген Исенов. Батырлар институты: эволюциясы 13
Құмарбек Жұпбаев. Иран-Тұран қатынастарының тарихы 15
Елизавета Исибаева. Есім ханның ескі жолы. 21
Ердәулет Берлібаев, Сафура Қалдыбаева.
Әл-Фараби мұраларының жаһандану заманымен сабақтастығы.....24
Асель Дадырова. Идея счастья
в добродетельном городе аль-Фараби 26
Айжан Мақышева. Баянауыл сыртқы
округінің ашылуына қатысты деректер.....29
Нұрлан Есетов. Ақтөбе уезіндегі жер бөлу жұмыстары..... 32
Маратбек Ақанов. Өскемен қаласының салыну тарихынан 33
Бобур Аминов, Рахат Болимбетов.
Роль и место памятников эпиграфики 36
Гүлмейрам Рақышева. Мәшһүр-Жүсіп Көпеев – шежіретанушы..... 38
Сафура Бөрібаева, Күлшат Сымағұлова.
Мәдениетаралық қарым-қатынастағы дипломаттар рөлі 39
Болат Нығметов. Қазақ әйелдерінің ерен еңбектері 43
Роза Жарқынбаева, Ақжамал Оразбаева.
Кеңестік остарбайтерлер тағдыры. 45
Әлібек Аманов, Айнұр Қалыбаева.
Батысқа басқа халықтардың депортациялануы.....48
Светлана Сымағұлова. Мағжан және Алаш партиясы 51
Бауыржан Еңсепов. Ағартушы Қоңырқожа Қожықов.....54
Жанжігіт Орамах. Әлібай мерген.....59
Аққали Ахмет, Гүлбану Ертүгел.
Гурьев облыстық кәсіподақтар кеңесінің басшылары 61
М.Алдаберген, Н.Исамет, Ұ.Ағұлықова.
Қазақ хандығы дәуіріндегі жыраулардың қызметі мен орны 63
Мақпал Жекебаева, Нұрболат Манапбаев.
Махаббат мәселесіне тарихи-философиялық талдау 67
Талғатбек Әминов. Қазақстанның
нарықтық экономикаға көшу тарихы 69
Хадиша Ермұханова. Этносаралық мәселелерге қатысты деректер..... 73

Оқыту. Әдістеме. Тәжірибе.

Сәулет Әбенова, Рахия Дәрменова.
Қолданбалы өнер арқылы кәсіби білімді жетілдіру.....76
Мария Ахметжанова. Туған ауылымның батырлары 79
"Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы" 80

Ұялы тел: 8(771)404-47-82 (81) алтел; 8(701)148-09-33 актив.

© "Қазақ тарихы" №1 (178), 2020 ж.

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ ДИПЛОМАТТАР РӨЛІ

Сафура БӨРІБАЕВА,
филология ғылымдарының кандидаты,
Күлшат СЫМАҒҰЛОВА (Смагулова),
философия ғылымдарының кандидаты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценттері

Қазіргі таңда мәдениетаралық қарым-қатынас тақырыбы ең өзекті мәселе. Дипломаттар ең алдымен өркениетаралық, мәдениетаралық және конфессияаралық қарым-қатынастың кәсіби жолсерігі. Сонымен бірге өз ұлттық мәдениетіне жататындығын ұмытпаған жөн, оның сипаты, мінез-құлқы, әдеттер мен өмір салтын белгілейтін қасиеттер – дипломатиялық қызметкердің ең маңызды ерекшелігі. Дипломат өз елінің тарихын, тілін, мәдениетін, салт-дәстүрлерін біліп және дәріптеу қажет. Осылайша, кәсіби дипломатия мәдениетаралық қарым-қатынас құралы болып табылады.

Мәдениетаралық қарым-қатынас – салыстырмалы түрде жас ғылым. Ол XX ғасырдың ортасында пайда болды. Басқа елдерде табысты жұмыс істеу үшін, тек қана басқа тілдерді білу ғана емес, сонымен бірге өзге ұлттардың мәдениетін, дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарымен танысу керек екенін түсінген американдық саясаткерлер мен кәсіпкерлердің жеке мүдделеріне байланысты болды. Мәдениетаралық қарым-қатынастың академиялық пән ретінде танылуы 1954 жылдан басталды. Осы жылы Э.Холл мен Д.Трагердің «Мәдениет және коммуникация» атты еңбегі жарық көрді. Авторлар тұңғыш рет «мәдениетаралық қарым-қатынас» терминін ұсынып, адами қарым-қатынастардың ерекше бір саласын бейнеледі. Кейінірек, Э.Холлдың («Немой язык» 1959) әйгілі шығармасында мәдениетаралық қарым-қатынастың негізгі ережелері мен идеялары дамыды, онда автор мәдениет пен коммуникацияның тығыз байланысын көрсетті. Мәдениет пен қарым-қатынастың байланысы туралы өз идеяларын дамыта отырып, Холл мәдениетті үйрету керек деген қорытындыға келді. Мәдениетаралық қарым-қатынас дербес оқу пәніне айналды [1].

Мәдениетаралық қарым-қатынас мәселелері XX ғасырдың алпысыншы жылдары әлеуметтік мәдениеттану салаларында өзекті болып, ғылым ретінде дами бастады.

«Мәдениетаралық қарым-қатынас – әртүрлі ұлттар мен мәдениет өкілдері арасындағы өзара түсінушілік». Атақты лингвист ғалым И.И.Халеева: *«мәдениетаралық қарым-қатынас – әртүрлі тілдер мен мәдениетке жататын адамдар іс-әрекетінің ерекше жемісі. Бұл тек қана әртүрлі мәдениет пен тілге жататын адамдар арасындағы қарым-қатынас емес, сонымен қатар олардың бір-бірін «жат» ретінде қабылдайтындықтарынан да байқалады»,*– деп нақты анықтама береді [2]. Мәдениетаралық қарым-қатынас тақырыбын қозғай отырып, қазақ халқының этикетікетінде кездесетін терминдерге анықтама беріп кетсек. Мәдениет термині арабтың «маданият» **– «қала, қалалық» деген сөзінен енген.** В.Дальдің сөздігінде «культура» ұғымы: өсіру, өңдеу, күту, білім, ақыл-ой, ізгілік деген мағынада берілген. Көне заманда «культура» деген ұғым «жерді өңдеу» деген мағына білдірген. Кейінірек бұл сөздің мағынасы тереңдеп, «жанды жетілдіру» деген ұғымда жұмсалған. Уақыт өте келе еуропалық тілдерде «мәдениет» сөзі «білім беру», «даму», «қабілеттілік», «құрметтеу» сияқты мағыналарға ие болады. Сөйлеу этикеті ұлттық спецификаға ие. Әрбір халық өзінің сөйлеу тәртібі ережелерінің жүйесін жасаған. **Қазақстан қоғамында ерекше құндылықты мынадай қасиеттер:** әдептілік, абайлағыштық, төзімділік, мейірімділік, ұстамдылық құрайды.

Әдептілік – бұл сөйлеушіден әңгімелесушіні түсінуді, орынсыз сұрақтардан аулақ болуды, оған ыңғайсыз болатын тақырыптарды қозғамауды талап ететін этикалық норма.

Абайлағыштық – әңгімелесушінің ықтимал сұрақтары мен тілектерін алдын ала білу, тақырыптың барлық әңгімесі үшін оны егжей-тегжейлі хабардар етуге дайындығынан тұрады.

Төзімділік (толеранттылық) – ықтимал пікірлер алшақтығына сабырмен қарау, әңгімелесуші көзқарастарын дереу сынаудан аулақ болу. Өзге адамдардың пікірін сыйлауды ұстану, неліктен олардың белгілі бір көзқарасы қалыптасқанын ұғынуға тырысу. Төзімділік сияқты мінезбен ұстамдылық тығыз байланысты – әңгімелесушінің күтпеген немесе әдепсіз сұрақтарына байсалды жауап қайтара білу.

Мейірімділік – әңгімелесушіге қатысты да, әңгіменің барлық құрылымына да: оның мазмұны мен түріне, сөздің интонациясы мен таңдауына да қажет [3].

Мәдениетаралық қарым-қатынас екі құрамнан – тіл мен мәдениеттен тұрады. Қазіргі коммуникативтік кеңістік күрделі жүйеден тұрады, онда негізгі орындардың бірі қарым-қатынастың әр түрлеріне тиесілі. Кез келген адам түрлі жағдайларда өзін әр түрлі ұстайды, осылайша түрлі жағдайларда басқа адамдармен ерекше қатынас орнатады. Қарым-қатынастың келесі түрлерін атап өтуге болады: этникааралық, іскерлік, әлеуметтік, халықаралық, тұлғааралық, бұқаралық, мәдениетаралық және т.б. Тілдік қатынас (коммуникация) әртүрлі қоғамдық қатынастардың нәтижесінде адамдарға тән ойлау арқылы жүзеге асқан сөйлесудің тіл арқылы берілуі, яғни адамдардың аса маңызды қатынас құралы болу – тілдің негізгі және маңызды қызметі. Мәдениетаралық коммуникация жай қатынас құралы емес, түрлі мәдениет иелерінің арасындағы қатынас құралы ретінде қарастырылады, бұл – коммуникация үрдісіне культурологиялық көзқарас тұрғысынан қарауды қажет етеді. Түрлі мәдениет өкілдері арасындағы мәдениетаралық коммуникацияның тиісті деңгейде өтуі көбіне жағдаяттық мәнмәтінге байланысты болады. Ұлттық мәдениет, ұлттық мінез-құлықтың сипаттары коммуникацияның арқасында көрініс табады. Коммуникацияның вербальді және вербальді емес нышандары белгілі бір халықты, оның мінезін, мәдениетін, салт-дәстүрін ашық сипаттай алады. Мәдениетаралық коммуникацияда мәдени шекараның болуы шарт [4].

Профессор С.Г.Тер-Минасованың «Тіл және мә-

дениетаралық коммуникация» кітабы адамдардың қарым-қатынас мәселелеріне, өзара байланыс және тіл мен мәдениеттің өзара қарым-қатынасына арналған. Онда тіл, мәдениет және мәдени антропология мәселелері қарастырылған. Әсіресе, тілге жан-жақты сипаттама берілген. *«Язык – мощное общественное орудие, формирующее людской поток в этнос, образующий нацию через хранение и передачу культуры, традиций, общественного самосознания данного речевого коллектива».*

«Тіл – ұжымның қоғамдық санасын, дәстүрін, мәдениетін, сақтап, жеткізу арқылы адамдар тобынан этносты, ұлтты қалыптастыратын қуатты қоғамдық қару», «Тіл – мәдениет айнасы, онда адам айналасындағы шынайы өмір мен оның өмірінің шынайы шарттары ғана емес, сонымен қатар халықтың қоғамдық санасы мен менталитеті, өмір сүру салты, мораль, құндылықтар жүйесі, әлемді сезінуі және түсінуі қамтылған», «тіл – тасымал құралы, «мәдениетті жеткізуші» және т.б. «Мәдениеттің ұлттық ерекше құрамдарының ішінде тіл бірінші орында. Тіл, біріншіден, қарым-қатынас мәдениеті ретінде адамдарды өзара байланыстыра да, өзара алшақтата да алады. Тіл – ол тілде сөйлеуші адамдарды білгілі бір қоғамға телитін белгі». Этностың негізгі ерекше белгісі – тіл. Демек, тіл мен мәдениеттің өзара қарым-қатынасы– күрделі әрі көп аспектілі.

Автор: *«Итак, множество наук о человеке изучает разные стороны его жизни, егофизической (биология, медицина) и духовной (психология, философия, филология) сущности, его деятельности (экономика, социология), его становления и развития (история). Все эти дисциплины тесно взаимосвязаны, поскольку восходят к одному и тому же объекту изучения – человеку, в котором эти разнесенные по разным дисциплинам аспекты сосуществуют как единый организм, как неразрывное целое»,*– деп атап өтеді.

Адам мәдениетінің қалыптасуы және даму мәселелерімен мәдени антропология ғылымы айналысады. Антропология – аты айтып тұрғандай, адам туралы ғылым. Алайда адам туралы ғылымдарға барлық гуманитарлық ғылымдар мен кейбір жаратылыстану ғылымдарының да (медицина, ішінара – биология) қатысы бар. Адам өте күрделі, жан-жақты және көпқырлы жаратылыс. Адамды физикалық жағынан (биология, медицина), рухани жағынан (психология, философия, филология), ерекшеліктерін, іс-әрекетін (экономика, социология), қалыптасуы мен дамуы (тарих) тұрғысынан әр қырынан зерттейді. Бұл пәндер өзара тығыз байланысты. Соған орай, антропология: 1). Әртүрлі нәсілдерден құралған адамның биологиялық тегін және физикалық құрылысының эволюциясын зерттейтін физикалық антропология; 2). Адам мәдениетінің қалыптасуы мен дамуын зерттейтін мәдени антропология болып бөлінеді. Ғалым кітабында: *«Антропология отличается от всех других наук о человеке как раз тем, что она пытается собрать воедино все остальные аспекты и изучить глобально и всесторонне общий процесс физического и культурного развития человека»,*– деп анықтама берген. Антропологияның басқа ғылымдардан ерекшелігі, адам туралы барлық аспектілерді біріктіре отырып, оның физикалық және мәдени дамуының жалпы процесін жан-жақты және жаһандық тұрғыдан зерттеуге талпынуымен өзгешеленеді.

С.Г.Тер-Минасованың зерттеулерінде антропология түрлеріне, мәдени антропологияға мынадай толық анықтама берілген: *«Соответственно, антропология подразделяется на: 1) физическую антропологию, изучающую биологическое происхождение изволюцию физической организации человека, представленного различными расами; 2) культурную антропологию, изучающую формирование и развитие человеческой культуры. Таким образом, культурная антропология – чрезвычайно широкая фундаментальная наука, изучающая общие проблемы культурного развития человечества, вбирающая в себя знания всех других гуманитарных наук, изучающая единый процесс культурного становления человека, то есть того уникального и существеннейшего аспекта, который делает человека Человеком и отличает его от остального животного мира. У животных есть определенные системы поведения, нонет культуры. Культура как предмет изучения культурной антропологии – это совокупность результатов деятельности человеческого общества во всех сферах жизни и всех факторов (идей, верований, обычаев, традиций), составляющих и обусловливающих образ жизни нации, класса, группы людей в определенный период времени. Культурная антропология исследует развитие культуры во всех ее аспектах: образ жизни, видение мира, менталитет, национальный характер, результаты духовной, общественной ипроизводственной деятельности человека. Культурная антропология изучает уникальную человеческую способность развивать культуру через общение, через коммуникацию, в том числе и речевую, рассматривает огромное разнообразие человеческих культур, их взаимодействие и конфликты. Особое внимание уделяется взаимодействию языка и культуры».* Мәдени антропология – өте кең ауқымды іргелі ғылым. Ол адамзаттың мәдени дамуының жалпы проблемаларын зерттейді. Онда өзге гуманитарлық ғылымдардың барлық білімі топтастырылған. Мәдени антропология – адамды адам ететін – адам және оны өзге тіршілік иелерінен ерекше екендігін, мәдени тұрғыдан оның қалыптасуының бірыңғай процесін зерттейді. Жануарларда өзін-өзі ұстаудың белгілі бір жүйесі қалыптасқан, бірақ мәдениет жоқ. Мәдени антропология адамның қарым-қатынасы, коммуникация арқылы мәдениетті дамытатын, ерекше қабілетін – соның ішінде сөйлеу қабілетін зерттейді.

Мәдени антропология курсының негізгі міндеттері:

1) мәдениеттің адам өміріндегі, мінез-құлқындағы, өзге адамдармен және өзге мәдениетпен қарым-қатынасындағы ерекше рөлін түсіндіру;

2) осы ғылымның идеялары мен әдістерімен таныстыру;

3) мәдениеттің даму жолын айқындау, олардың өзара қақтығысы мен іс-әрекеті және өзгеруі;

4) тіл мен мәдениеттің өзара байланысы, өзара ықпалы мен іс-әрекетін айқындау;

5) мәдениеттің адам мінез-құлқына, дүниетанымына, әлемдік жүйеге, жеке өміріне, тұлғаның қалыптасуына т.с.с. қалай ықпал ететінін көрсету [4].

«Дипломатия – халықаралық келіспеушіліктерді бейбіт жолмен шешетін құрал өнері. Дипломатия сондай-ақ, халықаралық қатынастарға үйлесімді ықпал ететін және белгілі дәстүрлер мен ережелерге бағынатын техника мен шеберлік. Дипломатия тілі – бұл екі түрлі ұғымдарды белгілеуде қолданылатын айтылым. Біріншіден, бұл тілде ресми дипломатиялық қатынастар орнатылып, халықаралық шарттар бекітіледі. Екіншіден, бұл жалпы қабылданған дипломатиялық сөздікті құрайтын арнайы терминдер мен фразалардың жиынтығы» [5]. Қазіргі таңда ресми дипломатиялық қатынастарды жүргізуде және халықаралық шарттарды бекітуде бірыңғай міндеттелген тіл жоқ, алайда бұрын француз тілі басым

болған. Заман өзгеріп, бірте-бірте тілдердің теңдік қағидасы орнатылды. Тек ерекше жағдайларда сыртқы істер министрлігінің мемлекеттік органдары, әсіресе, дипломатиялық құжаттармен алмасуда, ресми хат алмасуларды өз ұлттық тілдерінде жүргізеді.

«Қазақстан Республикасының дипломатиялық өкілдіктері мен Қазақстан Республикасының халықаралық ұйымдар жанындағы өкілдіктерінің қызметі мемлекеттік тілде, қажет болған жағдайда басқа да тілдерді пайдаланып жүзеге асырылады» [6]. «Дипломатиялық тілдің» екінші ұғымына келсек, арнайы терминдер мен фразалардың жиынтығы ретінде, жалпы қабылданған дипломатиялық сөздікті құрайтын (мысалы, «добрые услуги», «третейское разбирательство», «модус вивенди», «статус-кво», «вето» және т.б.), онда осындай терминдердің дипломатиялық құжаттарда саны аса көп емес. Дипломатиялық құжаттар тілі, стилі жөнінде неміс ғалымы **Х.Вильднердің «Дипломатия техникасы» кітабында елеулі назар аударатын бірқатар пікірлер айтылған. Ол:** *«Дипломатический стиль – должен отличаться прежде всего простотой и ясностью; под этим подразумевается не простота ремесленнического способа выражения, а классическая форма простоты, которая умеет выбирать для каждого предмета единственное подходящее при данных обстоятельствах слово»* [5],– дейді. Демек, дипломатиялық стиль ең алдымен, классикалық қарапайымдылығымен және айқындылығымен ерекшеленуі керек екен. Дипломат тіл маманы өкілі ретінде де танылады, дипломаттың кәсіби қасиеттеріне қойылатын талаптарды талдап көрсек: *«Ең маңызды қасиеттері – байқампаздық, сенім білдіре алатын және сенімге кіре алатын». «Абыройлы сөзімен сенім арта алатын, жүріс-тұрыс стилі белгілі мемлекеттердің қарым-қатынастарының жалпы контурына үйлесімді кіретін дипломат, сенімді дипломат»,*– деп, белгілі саясаткер және дипломат А.Н.Ковалёв дипломаттың қасиеттерін анықтайды. Дипломатия – бұл халықаралық келіспеушіліктерді бейбіт жолмен шешу өнері. Кардинал Ришельеның саяси мұра ретінде қалдырған «Тұрақты келіссөздердің теориясы» атты еңбегі қазіргі дипломатияның негізін салуға елеулі әсер етті. Халықаралық конференциялар мен келіссөздерге қатысудан басқа, салтанатты іс-шаралар мен ресми қабылдаулардан басқа, сыртқозден толық жасырын болып келетін, дипломаттарға кең ауқымды міндеттер жүктелген. Дипломатия саласындағы ең маңызды орын алатын дипломатиялық жұмыстардың бір түрі дипломатиялық құжаттарды құрастыру, жүргізу болып саналады.

Мемлекеттің сыртқы істер саясатындағы дипломатиялық қызметінің мақсаты мен міндеттерін жүзеге асыруда дипломатиялық хат алмасулар негізгі нысандарының бірі болып табылады. **Мемлекеттің дипломатиялық қызметінің басқа нысандарының түрі:**

-халықаралық конгресстерге, конференцияларға, отырыстарға қатысуы, яғни әртүрлі деңгейдегі мемлекет өкілдерінің тұрақты кездесулері;

-мемлекетаралық қатынастардың әртүрлі мәселелерін регламенттейтін көпжақты және екіжақты, халықаралық шарттар мен келісімдерді дайындау және бекіту;

-елшіліктер мен миссиялар атқаратын, мемлекеттің шетелдегі тұрақты өкілдігі, келген елдің дипломатиялық ведомствосымен саяси және басқа да келіссөздер жүргізуі;

-халықаралық ұйымдардың, жалпы саяси және аймақтық қызметтерінде мемлекет өкілдерінің қатысуы;

-түрлі сыртқы саяси мәселелер бойынша мемлекеттің ұстанымын жария ету, ресми ақпараттардың жарияланымы;

-халықаралық актілерді және құжаттарды ресми жариялау.

Қазіргі таңда дипломатиялық қарым-қатынастардың шекті жасанды және регламенттелген аясы белгілі бір өзгерістерді бастан кешіруде. Дипломаттың қарсыласы жаңарды, оның контрагенттерінің аясы кеңейіп жатыр. Шиеленістерді шешудің амалдары едәуір жетілдірілуде. Дипломатияның тілі де өзгереді. Дәстүрлі дипломатияның тілі өмір сүруде. Дипломаттар ең алдымен, сол тілде әңгімелеседі және жазады. Бұл, ең алдымен, жай пікірталас емес, шешімдер қабылдаудың нақты үдерісі болатын орындарға, БҰҰ, ЕҚЫҰ, НАТО сияқты халықаралық ұйымдарға тән. Осындай тіл өңделген, әбден икемделген және көптеген дайын формулалармен жинақталған, дипломаттар бұл формулаларды белгілі бір шешімдерге қол жеткізу үшін қолданады. Дипломатия тілі қазіргі уақытта адамзат тілінің өзге салаларымен өзара әрекетке түсіп отыр. Интернеттің күрт дамуына байланысты, дипломаттар мен саясаткерлердің сөзінде терминдер, мәдениет, әсіресе, кино әлеміндегі соңғы оқиғаларға сілтемелер пайда бола бастады. Дипломатия тіліне спорт терминологиясы да ене бастады. Мысалы, «қосымша уақыт», ағылшын нұсқасында «овертайм» терминін дипломаттар мәжілістің белгілі бір уақытында нақты шешімге қол жеткізе алмаған кезде, өздеріне қолданады.

Дипломаттар – анықтама бойынша, үкімет белгілеген бағытты іс жүзіне асыруға арналған тәртіпті, міндетті адамдар. Ереже бойынша, ненің болатыны, ненің болмайтыны туралы дәл нұсқаулықтар бар. Ымыраға келетін, сондай-ақ мүлдем келмейтін шектері берілген. Бірінші кезекте, атап айтқанда, тұлға, содан кейін ғана дипломат болып саналатын, нұсқаулықты өзінің «мен»-і арқылы іс жүзіне асыратын адамдар ғана барынша тиімділікке қол жеткізеді.

Түптеп келгенде, дипломатия – бұл да саясат, алайда сыртқы саясат. Бұл мемлекеттік қызметшілердің, дипломаттардың, елшілердің, елшіліктер аппаратының, консулдықтардың, сондай-ақ сауда, мәдени, туристік қызметтердің іс-әрекеті; саяси ахуал мен шешендік өнер білімін толық меңгеруге құрылған іс-әрекет. Дипломатиялық міндеттерді үкімет мүшелері, ірі ведомстволардың, партиялардың, фирмалардың, білім беру мекемелерінің басшылары да – шетел мемлекеттерімен қарым-қатынас жасайтындардың барлығы да орындайды. Әрине, дипломатияда сөйлеу саласына қатысы аз көптеген талаптар сақталынады. **Біріншіден,** дипломаттың сөзі абыройының жоғары сезімімен ерекшеленеді, өйткені ол өзінің елінің, дәстүрлері мен беделдерінің, көбінесе экономикалық және әскери әлеуеті атынан әрекет етеді. Дипломат та өзінің елінің дәстүрлері мен амбициялары атынан әрекет ететін әңгімелесушісіне жоғары құрмет көрсете алады. Дипломаттардың жоғарыда айтылған сөзін ұстанусыз қалаған нәтижеге жету неғайбыл, өзара мүдделер сақталынбайды және келісімдерге қол жеткізілмейді. Табысты байланысқа сондай-ақ белгіленген кәдімгі дәстүрлі этикет пен церемониалды ұстану көмектеседі**. Екіншіден,** дипломаттың сөзі оның жоғары білімділігін, жалпы ғана емес, сонымен бірге бірнеше тілдерді үздік меңгергенін, тарих, мәдениет, география, экономика, әдебиет – әлемдік, әсіресе, келіссөздер жүргізіліп отырған елдің әдебиетін терең білетіндігі бейнеленуі тиіс.

Дипломатия тілінде жалпы әдеби тілдің сөздер мен сөз тіркестерінің кейбір мәндері термин ретінде қолданылады: протокол (халықаралық тілдесудің жалпыға мәлім ережелерінің жиынтығы), им-

мунитет (тұлғаның, дипломаттар тұрғын үйінің қол сұғылмаушылығы), қабылдау (шақырылған тұлғаға өзге тұлғаларды жинау). **Үшіншіден,** дипломат жылдам реакцияларға ие болуы тиіс, емеурінді тануы, бөгденің өткір ойын бағалауы және өзі биязы, өткір ойлы болуы қажет. Тіпті шамалы ғана ағаттығы, дәлсіздігі, сөздерінің қарама-қайшылығы – бұл оның мансабының құрдымға кеткені. Дипломатқа айтушы ғана емес тыңдаушы рөлінде де биязы зеректігі қажет: өзімен әңгімелесушінің қас-қабағын бағып отыруы тиіс, емеуріні мен жасырын ойларын шешуі керек [3, 3-7-бб.].

Мәдениетаралық қарым-қатынаста дипломаттар халықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін танытатын атауларын білгені абзал. Бұл атауларды баламасыз лексика, реалия деп атайды. Баламасыз лексика кез келген тіл мен диалектіде кездеседі. Халықтың мәдени-тұрмыстық ерекшеліктеріне қатысты сөздер басқа тілге енген жағдайда оларды «экзотикалық лексика» деп атайды. Экзотикалық сөздер мен этнографизмдер басқа мәдениетті таныстырып қана қоймайды, сол мәдениеттің символы да болып табылады. Мысалы: спикер, крикет, шиллинг сөздері Англиямен байланысты болса; сакура, гейша, икэбана, сакэ – дәстүрлі жапон мәдениетіне, ал қышлақ, арық, дихан – Орталық Азияға қатысты сөздер қатарына жатады. Реалия – тіл мен мәдениеттің арасындағы байланысты көрсететін күрделі лексика-грамматикалық ұғым. Реалиялар негізінен мақал-мәтел, фразеологизмдер, жеке сөздер, қысқарған сөздер (аббревиатуралар) да болып келеді [8]. **Ғалым А.Алдашеваның зерттеулерінде:** *«Баламасыз лексика – көркем шығарманың тақырыбына, мазмұнына байланысты бір халықтың мәдени-тұрмыстық тіршілігіндегі ұғымдар мен түсініктердің, заттардың атаулары; адамдардың арасындағы әлеуметтік қарым-қатынастар мен діни, саяси көзқарастарға қатысты терминдер, стандартты қалыптар. Бұндай лексикалық единицалар, сөздер мен сөз тіркестері сөздіктерге тіркелмейді, тіркелген жағдайда да суреттеу, жақын-жуық аудару амалымен жүзеге асырылады»* [9].

Реалия – белгілі бір халықтың, ұлттың салт-дәстүріне, тұрмысына, тарихына, рухани және материалдық өмір салтына қатысты ұғымдар, этнолексикалық сөздер: ұлттық наным-сенім, дінге, салт-дәстүрге қатысты реалиялар, тұрмыс-салтқа қатысты, киім-кешек, үй жиһаздары, ыдыс-аяқ, тағам, ұлттық мейрам түрлері. Жоғарыда біз дипломат өз елінің тілін, мәдениетін, салт-дәстүрлерін біліп және дәріптеу қажет деп атап өттік, Қазақстан Республикасын шетелде таныстыратын болашақ маман ең алдымен өз елінің тілін жақсы білуі қажет. **Қазақ халқының лексикалық ерешеліктерін анықтайтын сөздер:** *сәукеле, барымта, ши, өреше, шидем, күпі, өрмек, жайлау, қыстау, тымақ, кимешек, алаша, сырмақ, астау, кебеже, келі.* **Сондай-ақ қазақтың ұлттық тағам атаулары:** *құрт, ірімшік, бауырсақ, қазы, қымыз, шұбат және т.б.* Өзге тілдерде бұл сөздердің баламасы жоқ. Жоғарыда атап өтілген атауларды жеке-жеке түсіндіріп өтсек:

Сәукеле – қазақ қыздары ұзату тойында киетін, оқалаған сәнді, әшекейлі баскиім;

Барымта – жауласқан екі рудың бір-бірінің мал-мүліктерін іштен тартып алып, кек қайтаруы;

Ши – 1) түп-түп болып өсетін, сабағы жіңішке қамыс тектес өсімдік; 2) шиден тоқылған бұйым. Түрлі-түсті жіппен тоқылған ши;

Өреше – киіз үйдің босаға жағында шимен қоршалған ас-су, қазан-аяқ тұратын бұрыш, орын;

Шидем – жүннен тоқылған жылы сыртқы киім;

Күпі – ішіне жабағы салып, сыртын матамен тыстап тіккен қыстық жылы сыртқы киім;

Өрмек – алаша, шекпен тоқу үшін қазыққа керіліп, желісі жерге реттеліп тартылған тоқыма құралы;

Сырмақ – түрлі-түсті киізден, матадан сырып, оюлап жасаған әшекейлі ұлттық үй жиһазы;

Астау – 1) ас салатын ағаштан ойып жасалған үлкен кең ыдыс; 2) малға жем салып, су беретін науа;

Кебеже – тамақ, азық-түлік салу үшін әшекейлеп, оюлап жасайтын ағаш сандық;

Келі – дәнді-дақылдарды түйіп ұнтақтау үшін қуыстап жасаған ағаш құрал [10]. Реалиялардың тағы бір ерекшелігі оның белгілі бір халықпен, мемлекетпен, әлеуметтік топпен, белгілі бір уақыт кезеңімен байланыстылығында. Осыған байланысты зерттеушілер оны заттық, кезеңдік және жергілікті деп бөледі.

Қорытынды. Болашақ дипломатқа өз елінің мүдделерін қорғауда ұстанымдарының мықтылығы қажет. Дипломат өз елінің тарихын, тілін, дәстүрлерін және мәдениетін таныта білумен қатар, дәріптей, насихаттай білуі қажет. Сондай-ақ өркениетаралық, мәдениетаралық және конфессияаралық қарым-қатынастың кәсіби жолсерігі болып, басқа елдердің салт-дәстүрлерін, ұлттық ерекшеліктерін құрметтейтін жанжақты тұлға болуы тиіс.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы дипломатического языка и межкультурной коммуникации. Анализируются и подробно даны характеристики понятиям: язык, межкультурная коммуникация, дипломатия, дипломат и национально-культурная лексика.

Ключевые слова: дипломатия, язык, дипломат, культура, коммуникация, нация.

***

This article addresses issues of diplomatic language and intercultural communication. Characteristics of the concepts are analyzed and given in detail: language, intercultural communication, diplomacy, diplomat, and national-cultural vocabulary.

Keywords: diplomacy, language, diplomat, culture, communication, nation.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. **Вербич Н.А.** Английский язык и межкультурная коммуникация // Молодой ученый. – 2016. – №23. – С. 581-584.– URL https://moluch.ru/archive/127/34958/ 20.03.2019.
2. https://infourok.ru/mdenietarali-arimatinas-trli-mdeniet-kilderi-arasindai-tildik-atinas-rali-2751382.html.08.12.2019.
3. **Бөрібаева С.Б. «**Дипломаттың іскери сөйлеу мәдениеті». Алматы: «Қазақ Университеті». 2014.
4. **Тер-Минасова С.Г.** «Язык и межкультурная коммуникация». Москва, 2000.
5. **Баландина Л.А., Кураченкова Г.Ф.** «Язык дипломатии: традиции и современность». //http://www.lingexpert.ru/conference/langlaw1/langdiplomat.html// [15.11.2011].
6. Қазақстан Республикасындағы тіл туралы 1997 ж. 11 шілдедегі № 151-І Қазақстан Республикасының Заңы 2008.21.11. // http://www.kaznu.kz/kz1969// [21.11.2008].
7. **Попов В.И. «**Умение владеть дипломатическим языком» http://radi0killer.blogspot.com /2011/05/blog-post_11.html.[11.05. 2011].
8. **Ақбұзауова Б.** «Кәсіби қазақ тілі». Алматы:«Қазақ университеті», 2011.
9. **Алдашева А.** Аударматану. –Алматы. 2006. 207 бет.
10. **Жанұзақов Т.** «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі». – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. –968.
11. **Джон Вуд и Жан Серре.** Дипломатический церемониал и протокол. Москва: «Прогресс», 1976. – 446 с.